

ATATÜRK DEVRİNDE DEĞİŞME VE DÖNÜŞMEYE TOPLUMU HAZIRLAYAN BİR UYGULAMA

M. AKİF TURAL*

(Devletin milleti özendirici, yönlendirici tavrına örnekler)

Atatürk İlke ve İnkılapları dediğimiz, çağdaşlaşmayı hedef alan fikir ve eylemler bütünü ile; devletin yönetim bakımından düzenlenmesi, hukuk bakımından düzenlenmesi, iktisadî bakımdan düzenlenmesi yapılandırılması temin edilmiş, gerçekleştirilmiştir. İktisadî bakımdan yapılanlar da şartların ve ihtiyaçların belirlediği ama insanın insanca yaşamasına ait tedbir alınmıştır. Toplumla alışkanlıklar kazandırılmıştır. Burada üzerinde duracak olan husus hukuk ve yönetim bakımından tercihler, veya iktisadî sistemin ana esasları değildir, bu konu başka bir araştırma konusudur.¹

Her toplumda, özellikle XX. yüzyılda, Devletin yeri ve rolü vardır. Hem idarî hem hukukî, hem de askerî hem de iktisadî bakımdan değişim ve dönüşüm öncülüğü yapan devletlerin, bu türden beklentilerinin temelindeki bakış açıları da farklıdır.

"Atatürk Devri"² nde dönüşümlerin temeli milli bağımsız, cumhuriyet niteliklerine sahip bir Devlet ve benliğine ve kimliğine sahip çıkan, bütünleşmiş bir Millet oluşturmaktır. Bunu oluşturma zemini hukuk alanındaki "gerekli" düzenlemeler ile halkın buna inandırılmasıdır. Hukukî düzenlemelerin yapılması, halkın inanç ve güveninin sağlanması ise, kamu kurum ve kuruluşlarında tavizsiz bir uygulamayla emredici ve yapılandırıcı, sivil kesimde özendirici ve ikna edici çalışmalar gerekiyordu.

Toplumdaki değiştirme dönüştürme olgusu; imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz ilkesi içinde yazılı hukuk kuralları ile olmuştur. Hukukun üstünlüğü anlayışı ile kanunlar çıkarılmıştır. Atatürk Devri içinde iktisadî yapı-

* Doç. Dr., M. Akif Tural, G.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ M. Akif Tural, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devletinde Ekonomik Yapılanma", *Bilge Dergisi*, sayı 19. Kış 1999, s. 3. vd.

² Bkz. Mehmet Akif Tural, *Atatürk Devri İktisadî Yapılanmasında Celal Bayar*, Kültür Bakanlığı Yayın, Ankara 1988, s. 17.

lanmanın sağlanmasında alınan tavır ve tedbirler vardır. Bu tavır, bazen teşvik, bazen tahrik etmek suretiyle sosyal hayata yeni bir şahsiyet vermek, yeni bir yapılaşmaya yol açmaktır. Bu millî hedefleri olan sosyo kültürel değişme sürecini harekete geçirmek olarak özetlenebilir. Bu yapılandırmaların oluşumundan önce bir durum tespiti yapalım.

"Türk ve İslam unsurun pek çoğu ewela: harple yani ganimet mallarıyla, sonra da dini ve siyasi memuriyetlerle hayatını kolayca kazanarak **hırfet denilen** san'atla ticareti zahmetli ve hakir görmüş ve bunları İslam olmayanlara bırakmıştır. Sanatkar veya Tacir demek olan Herif tabirinin dilimizde sonradan almış olduğu aşığı ve hakaret anlamı bu telakkilerin en göze çarpan misallerindendir. İslam olmayan unsurlarda askerlik ve hükümet kapılarını kendilerine kapalı buldukları için ilk zamanlarda ister istemez yaşamak için san'at ve ticaret yoluna gitmişlerdir. Fakat harp kapıları kapandıktan sonra İslamlar da sanat ve ticaretle uğraşmak istemişlerse de İslam olmayanlar Türkleri bu yoldan uzaklaştırmak için ellerinden geleni yapmaktan geri durmamışlardır.³

Bütün bu kötü şartlar Osmanlı Müslümanı'nın iktisadî faaliyete bakışını olumsuz yönde etkilemiştir. Dış ticaret hemen hemen tamamen yabancı tüccarın tekeline geçmiş iç ticarete ise gayri müslüm unsur sınırlı imkanları değerlendirmesini bilmiştir. Avrupa Taciri, Hayriye Taciri, Azınlık, Yabancı Tacir gibi Türkün de ticarete girmesine dair yapılanların dönemine, gitmeyelim. Devletin Türk milletüne tüccarlığı öğretmesi gayrederine ait ilgi çekici bir örnek verelim. Maarif Nezareti'ne bağlı 1860 ve 1880 senesinde Ticaret Mektebi açılması teşebbüsleri olmuştur. 1881 teşebbüsü ile, 1882'de açılmıştır. İlk mezunları 1896 senesinde 14 kişi olarak vermiştir. Okulun kuruluş gayesi "mezunları memur olmayacaklar, tüccar olacaklar" beklentisidir. Ancak mezunların sadece birisi (Kemal Ömer Bey) tuhafiyeci dükkânı açmıştır. Daha sonra o da memuriyete geçmiştir.⁴

Niçin gençler tarafından bu okullar tercih edilmiyordu. "Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesine göre "ticaret en feyizli bir medar-ı maişet, en şerefli bir medar-ı saadet olduğu halde maateessüf bizde layık olduğu hürmeti, müstehak olduğu rağbeti hakkıyla göremiyordu." Bunun temelinde, Osmanlı çocukları henüz ana kucağında iyiyi kötüyü ayırmaktan aciz iken cahil analar

³ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, c. 3.4, s. 1131-1147.

⁴ O. Ergin, a.g.e., s. 1144. Nizamname için bak. *Düstur*, Terüp I, cilt 5, s. 317-314.

tarafından "oğlum paşa olasin, katip olasin", "kızım paşa familyası katip haremî olacaksın" gibi sözlerle büyütölmeleri okşanmalarıydı. Hattâ kızlarını evlendirecek "bazı cahil aileler", sanat ve ticaretle uğraşan genç damat adaylarını "adi esnaf kalfası, adi bir tüccar parçası" gibi sözlerle geri çeviriyor, bir iki yüz kuruş maaşlı katipleri onlara tercih ediyordı.⁵

"1908-1918 arasında uygulanan milli iktisat politikası ile "İktisadî Cihat" başlatılması "Ey Türk Zengin Ol", söyleminin her yerde yazılması da Türkün zenginleşmesi için ticarete, iş hayatına atılmasını temin edememiştir.

"Osmanlı Devleti'nin 1914 ertesi karşılaştığı topyekün savaş kağıt paraya geçişi zorunlu kılmış, yıllık artış hızı %300'ü bulan enflasyon kaçınılmaz olmuştı. Enflasyonla birlikte gelenekli Osmanlı toplum yapısı çözülmeye başlamıştı. Osmanlı düzeninde hakim tabakaları oluşturan, asker-memur kesimi sabit gelirli oluşu nedeniyle, kısa sürede yoksullaşmış, mülksüzleşmiş, toplumdaki ayrıcalıklı durumu yitirmişti.

Buna karşılık sürekli fiyat artışları, pazar için üretimde bulunan orta ve büyük köylü, malı pazara sevk eden tüccar, dağıtımını sağlayan perakendeci esnaf giderek güçlenmiş, Osmanlı toplumunda, yeni zengin "türedi zengin" ya da harp zengini bir orta sınıf doğmuştu.⁶ ... 1908-1918 arasında İttihat Terakki yöneticilerinin yerinde bir kararla başlatıldığı "iktisadî cihat" toplumun zihniyeti değişmediği için istenilen neticeyi verememiştir. O zaman da, destekleyici uygulamalar ve kanunlar çıkarılmıştır. Fakat toplumun değiştirilmesi mümkün olamamıştır. Bir anonim mani okuyalım;

"İsterim zabıt olsun, katip olursa, olsun
Olmazsa bende kalan gönlüm toprağı bulsun"

Ya zabıtle evlenirim ya katiple, yoksa öleyim verin beni toprağı diyor. Genç kızlar kadar ailelerinin zihniyetini de gösteren bir ifade... Bu şehirde söylenen bir mani; ya köydekiler, onlar zaten çiftçidir, tarım işçisidir, kendi işinde çalışıyorsa, ürettiğini satmayı ayıp sayıyor, utanıyor veya beceremiyor.

İnsanlardaki kazanma duygusunun tahrik edilerek, müteşebbis olmaya yönlendirilmesi gereken bir topluma dönüştürülmesi söz konusudur. İşte bu mana ve uygulamasıyla bu değişme sosyal değişmedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren Gazi Mustafa Kemal Atatürk, İzmir İktisat Kon-

⁵ Zafer Toprak, *Türkiyede Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt yayınları, Ankara 1982, s. 49.

⁶ Z. Toprak, a.g.e., s. 342.

gresi'nin kararları çerçevesinde yeni iktisadî yapılaşmanın özel teşebbüs tarafından gerçekleştirilmesini, istemiş ve desteklemiştir. Ancak o yıllarda, Türkiye'de milli gelir seviyesi düşüktü. Milli Mücadelede her türlü maddî gücünü ortaya koymuş olan toplumun mali kaynağı, birikimi yoktu. Lozan'ın ekonomi ile ilgili iki maddesi bazı kısıtlamalar getiriyordu. Lozan Andlaşması'nın yedi yıl için imzalanan "İkamet Sözleşmesi" ile beş yıl süreli "Ticaret Sözleşmesi" gereği; Türkiye Cumhuriyeti, yabancı sermaye ile rekabet edici bir tavır içine giremiyordu. Yetişkin pazarlamacı yoktu. Yeni doğmuş bulunan ama ihtiyaç olan iş kollarında Türk vatandaşlarının çalışmalarını sağlamak da yüzyılların kazandırdığı alışkanlıklardan dolayı mümkün olamıyordu.

Geçiş devri ekonomileri, dışarıya bağımlı sermaye unsurlarından kurtulma gayretleri yanında, kendi toplumunu iş kollarında hakim kılma üzerine gizli veya açık himayeci bir tavır alabilir. Atatürk'ün iktisadî inkılablarının himayeci tavrı ise, yabancı sermayeye dostluk veya düşmanlık etmek değildir: Meslek ve iş sahasında Türkten gayrısının rol almasına imkan veremeyen milli, bütünleştirici, değiştirici ve dönüştürücü yaklaşımdı.

24 Mart 1932'de layihası sunulan 4 ve 11 Haziran 1932'de müzakere edilen 16 Haziran 1932'de resmî gazetede çıkarak yürürlüğe giren çok mühim bir kanun vardır. Kanunun adı "Türkiye'deki Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun"dur.⁷ "Madde 1. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde aşağıda gösterilen sanat ve hizmetler sadece Türk vatandaşları tarafından yapılır. Bu sanat ve hizmetin Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılması yasaktır.

A. Ayakkabı satıcılığı, çalgıcılık, fotoğrafçılık, berberlik, müretteplik, simsarlık, elbise, kasket ve kundura imalciliği, borsalarda mubayaacılık."

Bu meslekleri Türklerin yapmasını yasaklayan bir kanun yoktu; ama Türkler bu meslekleri yapmaktan utanıyordu, çalgıcılık, fotoğrafçılık, kasket, kundura imalciliğini öğrenmeyi itibarlı ve geçerli saymıyordu. Kanun; "bunları ancak sen yapabilirsin, başkası yapamayacak" manasında, topluma moral vererek yönlendiriyor.

⁷ Bu kanunun, 6.6.1985 tarihli ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'na aykırı hükümleri mezkur kanunun 12 nci maddesi gereğince uygulanmaz.

Yine kanuna dikkat edelim: "... devletin tekel maddelerinin satıcılığı", sigara, tütün, içki gibi toplumda alım ve satımını yapmanın inanca dayalı yasa ile örfeye, dayalı aybını hoş görmeye ait bir anlayış getiriyor.

"... tuz, ispirto" vs. gibi devletin ürettiği malları kendi açtuğun dükkanlarında sen satabilirsin diyor. "... Turisdere tercümanlık ve rehberlik" mesleği ile Türk toplumunda yeni bir kültür alışverişi etkilenişi yaratılıyor. "... inşaat, demir ve ahşap sanayii işçilikleri genel nakliye arabaları ile su ve aydınlatma, ısıtma ve haberleşme işlerinde daimi ve geçici işçilik karada doldurma ve boşaltma işleri şoförlük ve muavinliği " gibi mesleğe dayalı bilgi ve beceri geliştirmeye alışkanlık kazandırmak isteyen bir yönlendirme teşvik söz konusudur.

Devam edelim; "... her türlü amele işleri, her türlü kurumlarda ticaret-hane, apartman, han, hamam, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, oda başlılık yapmak, bekçilik ve kapıcılık" gibi toprağından coğrafyasından ayrılarak kasaba ve şehre göçenlere kazanç temin edici bir yol olarak gösterilirken, kırlık kesimden şehir ve kazalara yerleşmeyi özendirici bir hayat kazanma tarzının önu açılıyor. "... otel, han, hamam, kahvehane, gazino dans salonu ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garson veya servant)."

Yine toplumdaki kırlık kesimden veya şehirli kesimden olan insanlara sunulan eğlence anlayışının değişmesiyle ilgili bir meslek ve kazanç kapısı açılıyor. "... bar oyunculuğu ve şarkıcılığı". 1932 yılında bar oyunculuğu ve şarkıcılığının da, ancak ve sadece Türkler tarafından yapılabileceğinin devlet ağzından açıklanması, gelenekten kaynaklanan alışkanlıkların değiştirilmesine yöneliktir. Daha mühimi sermaye birikimi olmayan bir toplumda sermayeye dayalı bir üretim veya sanat dalında çalışma yerine sermaye gerektirmeyen gösteri sanatı dallarında kazanç sağlamak, hayata katılmak söz konusudur. Kanun maddelerine devam edelim:

Hayvancılıkla uğraşan ve uğraşması; yaşadığı coğrafyadaki alışkanlıkları bakımından adeta o günün şartları içinde geçim kaynağı olan bölgeler, kesimler için, bilimsel olarak da kendi meselesini kendinin çözmesine özendirilmesi için iki meslek yaygınlaştırılmaya çalışılıyordu:

"Baytarlık ve kimyagerlik".⁸

⁸ 25.9.1981 tarihli ve 2527 sayılı Kanun'un 3. maddesi gereğince yetkili makamlardan izin alınması şartıyla bu maddede belirtilen meslek ve sanatlar, Türk soylu yabancılar tarafından da yapılabilir.

"Madde - 2. Bakanlar kurulu kararıyla özel ruhsat alınmadıkça aşağıda sayılan sanatlar yabancılar tarafından yapılamaz."

"A. Tayyare makinistliği ve pilotluğu,

"B. Devlete veya vilayete bağlı kurumlar veya belediyeler ile bunlara bağlı tesisat hizmetleri". Halkın devletin öncülüğünde yönlendirilmesi gayret ve hedefleri yanında yeni meslek edindirmede hem güvenliği ilgilendiren, hem de teknik bilgiyi artırmaya yönelik, ama daha fazla istek, çaba, özveri isteyen mesleklerin edinilmesinin yolu açılıyordu.

"Madde - 3. Bu kanunla Türk vatandaşlarına ayrılmış olan sanat ve hizmetlerin yabancı uyruklular tarafından yapılması halinde yürütme ve bakanlar kurulu kararıyla yasaklanabilir".

"Madde - 4. Aşağıdaki hizmetlerde çalıştırılan yabancılar bu kanun hükmünün dışındadır:

"Türkiye Cumhuriyeti nezdinde bulunan yabancı devletlerin sefaret-hane ve konsolosluklarının kapıcıları ve emirlerindeki nakliye vasıtalarının sevk ve idare eden kendi veya diğer bir yabancı devlet uyruğundaki işçiler."

"Madde - 5. Bu kanunun yayın tarihinde Türk vatandaşlarına ayrılan sanat ve hizmetleri yapmakta olan yabancılar kanunun yayın tarihinden itibaren bir sene içinde işlerini terk etmeye mecburdurlar".

"Madde - 6. Türk vatandaşlarına ayrılan sanat ve hizmetleri 5. Maddede tayin olunan sürenin bitiminden sonra yürüten yabancılar mahalli en büyük mülkiye görevlisinin emriyle fiilen sanat ve hizmetlerinden yasaklı kılınmakla beraber düzenlenecek tutanakla sulh mahkemesine verilir ve on liradan beş yüz liraya kadar para cezasına mahkum edilir".

"Madde - 7. Türk vatandaşları hakkında idarî ve kanunî kayıtlar koyan yabancı devletlerin vatandaşları Türkiye'de yapabilecekleri sanat ve hizmetleri yürütmelerinden bakanlar kurulu kararıyla yasaklanabilirler."⁹

⁹ Bu kanunun bazı hükümleri, 6.6.1933 te değiştirilmiştir. Değişiklik "beşinci maddesinde yazılı müddetin bitmesinden itibaren iki sene içinde temin edilir. Bu müddet içinde kanunda yazılan işlerden hangilerinin hangi tarihten itibaren yabancılar tarafından yapılamıyacağı İcra Vekilleri Heyetince kararlaştırılır" şeklindedir. *Resmî Gazete*, sayı 2320.

Metnin içerisine girerek ana hatlarıyla beklentilerin neler olabileceğine ait yorumlamamıza rağmen şu soruyu soralım. Bu kanun ile toplumumuzda nasıl bir değişme ve dönüşme olgusu yaşanmıştır?

1931 yılında parti programına giren devletçilik uygulaması 1932 yılında çıkarılan kanunlarla; 1923 İzmir İktisat Kongresi programının ruhuna uygun olarak, "iktisadî faaliyet kısmen devlet, kısmen de teşebbüs-i şahsî tarafından yürütülecektir" programı uygulanmıştır. Devletçilik uygulaması da, bazı üretim sahalarında özel teşebbüsün de, devletin de birbirini tasfiye etmeden rol alması gerçekleştirilmiştir.

Bu uygulamanın sosyal değişmeye tesiri ne olmuştur?

Bu uygulama ile insanların kazanma içgüdüleri tahrik edilerek müteşebbis olmaya yönlendirilmiştir; su sosyo-ekonomik yapılandırmanın bir gereği olarak da, sosyo-kültürel ihtiyaçlar, örgün eğitimde özel ve yaygın bir talep ve yapılanmaya yol açmıştır: Hem örgün eğitim ve öğretim çeşitlenmiş, hem de üretim ve hizmet sektörlerinde meslekler artmıştır.

Yeni müteşebbisler yaratmak ve mevcut müteşebbisi daha da teşvik ederek iş hacmini artırmak, sadece ekonomik hayatın canlanması manasını taşımaz. Bu iktisadî yapılandırma Türk insanını her şeyi devletten bekleyen kaderci anlayıştan kurtarmıştır.

